

Danske fortrængninger Sagen om ”Ringen” og prominente danskernes fortidsproblemer

af Claus Bryld, professor emer., dr.phil., Roskilde Universitet

Anden Verdenskrig rykker stadig længere væk. Med Murens fald og Den Kolde Krigs ophør omkring 1990 syntes krigen politiske eftervirkninger for alvor at være afsluttet. I de lande, der var involveret i krigen, blev der stadig ført debatter om, hvordan krigen skulle forstås, og hvad der var de afgørende spørgsmål i forbindelse med den, f.eks. det nationale eller det menneskeretlige. Men de egentlige opgør var forbi.

Udrensningen af nazister og kollaboratører var sket i årene umiddelbart efter krigen, og dermed var den sådan set overstået: Man havde fået skilt færene fra bukkene, og de ’unationale’ havde ikke længere mulighed for at spille en rolle, hverken i politikken, kulturlivet eller andre steder, der havde med det offentlige rum at gøre.

Når det gælder Danmark, dukkede der ganske vist også i årene efter retsopgøret ’sager’ op, om hvorvidt denne eller hin nu havde optrådt korrekt under krigen. Også samarbejdspolitikken blev udsat for kritik, ikke mindst fra de meget nationale på højrefløjen og fra kommunister og andre på venstrefløjen. Så sent som

i 1999-2000 solgte skibssreder Mærsk McKinney Møller sin aktiemajoritet i bladkoncernen Det Berlingske Officin, – koncernen blev overtaget af norske Orkla ASA – fordi *Berlingske Tidende* havde bragt en række artikler om faren, A.P. Møllers engagement i salg af våben til Tyskland under krigen. Det øvrige erhvervslivs samarbejde med Tyskland, især landbrugets, men også store danske entreprenørvirksomheders arbejde i det tyskbesatte Europa, er ligeledes blevet fremdraget og analyseret kritisk af yngre historikere.

Disse sager har vakt opsigt og ført til store offentlige debatter, ja endda til, at den nu afgæde danske statsminister, Anders Fogh Rasmussen fra partiet Venstre, har fordømt samarbejdspolitikken og erklæret krig mod passivitet over for antidemokrater og diktatorer. Fordømmelsen faldt sammen med den danske krigsdeltagelse mod Irak og føjede sig således smukt til de utallige eksempler på brug af historien som politisk våben. Venstre var en meget aktiv partner i besættelsestidens samarbejdspolitik, men fordømmelsen af samarbejdspolitikken førte ikke en tilsvarende fordømmelse af Venstre med sig fra Fogh Rasmussens side. I de fleste borgerlige politikeres optik er det stadig Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, der står som ansvarlige ikke alene for mellemkrigstidens nedrustning, men også for den lidet heroiske forhandlingspolitik i størstedelen af besættelsestiden. Og tidsånden i Bush-doktrinens år har ikke kaldt på forhandling, men på heroisk konfrontation.

De virksomhedsledere og

Stefan George (1868 - 1933), tysk digter og forfatter.

andre, som har været i historikernes og offentlighedens skudlinje, er alle døde. Og ingen havde vist forestillet sig, at der pludselig ville dukke sager om 'unational opførsel' op mod nulevende, prominente danskere. Men så kom sagen om "Ringene" og sendte chokbølger gennem dansk kulturliv, som stadig vibrerer.

"Ringene" var en lille kreds af unge mænd, der sværmede for tysk romantik, ekspressionistisk digtning og heroisk idealisme i årene 1939-43. Centrale kultfigurer var Nietzsche og især digteren Stefan George (1868-1933), men også den danske religionshistoriker Vilhelm Grønbech (1873-1948) med hans angreb på dualismen mellem ånd og natur hørte til dem, kredsen dyrkede. Navnet stammer formentlig fra Georges digtcyklus *Der siebente Ring* fra 1907. George fik efter århundredskiftet

en position som profet for en kreds af unge, mandlige beundrere og iscenesatte sig som messias for et kommende "Nyt Rige", der skulle ledes af en kunstnerisk og intellektuel elite, som var tro mod en stærk leder. Hans digtning fokuserede på selvopofrelse, heroisme og magt, men selvom der således var affinitet til nationalsocialismen og han blev populær i NSDAP, sluttede han sig aldrig til Hitler, som han anså for en vulgær opkomling. Kunst og ånd var det bærende i visionen, ikke racetænkning eller politik. Der måtte skabes en ny, heroisk ungdom, der efter kommende katastrofer og krige omsider skulle frembringe et nyt folkefællesskab. Krigene var en nødvendig renselsesproces.

I begyndelsen af 1900-tallet voksede en menighed med forskellige mystiske ceremonier, karnevalsopdrag mv. op omkring George i den såkaldte "Georgekreis".¹ Udgangspunktet var München, og nogle mener, kredsen var med til at skabe en stemningsbaggrund for den nationalsocialistiske bevægelse, der opstod lige efter Første Verdenskrig, netop i München. Et lidt dunkelt punkt i historien om Georgekredsen er, i hvilken grad det homoseksuelle blev dyrket. George var homoseksuel af homoerotisk orientering og følte sig formentlig her i pagt med de gamle grækere, idet han kastede sin kærlighed på unge mænd, som han blev mentor for og guddommeliggjorde i sin digtning.²

Rent bortset fra, at den danske "Ring" betragtede George som sin åndelige far, har den strukturelle træk, der minder meget om Georgekredsens.

Fritz Waschnitius, tegnet af Sven Harsteen-Mikkelsen 1933. Fra Ringen omkring Ole, 2004 (Det Kongelige Bibliotek).

Den bestod af unge mænd i et slags broderskab, den udviklede forskellige ceremonier, og den fik som i Tyskland en leder af karismatisk art med samme seksuelle præferencer som George: Fritz Waschnitius. Han var også kredsens aldersmæssige undtagelse, idet han ved dens dannelse var 38 år gammel. Waschnitius var tysk statsborger (oprindelig østriger), men levede i Danmark fra 1928, hvor han hovedsagelig ernærede sig som oversætter, men i øvrigt foretrak en bohèmetilværelse. Han var stærkt optaget af nordisk kunst og litteratur og formidlede gennem bøger og udstillinger viden om denne til et tysk publikum. Han var litterært og kunstnerisk dannet og ifølge kilderne en smuk, tiltrækkende og overbevisende person.³ Under krigen

holdt han nogle foredrag om Tyskland i den danske radio, og fra 1942 til 45 var han vikarierende tysk censor ved den tysk-kontrollerede danske radio. Selvom han så vidt vides ikke var organiseret nazist og næppe heller fuldt politisk overbevist, er der ingen tvivl om, at han sympatiserede med den tyske sag, som nazisterne jo havde monopoliseret, og gik ind for en tysk sejr i verdenskrigen. Hans bror, Victor Waschnitius (1887-1978), der havde slået sig ned i Danmark allerede i 1919 og under besættelsen fungerede som cheftolk ved den tyske øverstbefalendes stab, fik under retsopgøret en dom på to års fængsel, mens Fritz ved krigens slutning var rejst til Tyskland og formentlig dermed undgik at blive retsforfulgt. Senere vendte han da også tilbage til Danmark, hvor han døde i 1981.

Og så?, vil den begavede læser spørge. Hvis det kun havde været for Waschnitius og nogle få i dag ukendte mænd, ville sagen om Ringen aldrig være nået til stort opsatte artikler i aviserne. Herregud, foruden deciderede kollaboratører var der jo tusinder af sværmeriske sjæle og tysklandsbeundrere i 1930'erne og krigens første år, inklusive folk, der havde svært ved at skelne mellem kultur og politik. Denne betagelse vil forhåbentlig engang få sine historikere. Nej, årsagen til den offentlige interesse for Ringen var og er, at den indbefattede de to mænd, der formentlig har haft størst betydning for udviklingen af dansk kunst og litteratur efter krigen: Knud W. Jensen (1916-2000) og Ole Wivel (1921-2004).

At Jensens og Wivels tyske

Kredsen omkring Louisiana. Ole Wivel yderst til venstre ved siden af Knud V. Jensen. Til højre Vilhelm Woblert og Vivi Jensen, gift med Knud V. I midten Erik Gyldenkrone. Fra Knud V. Jensen Mit Louisiana-liv, 1985 (Det Kongelige Bibliotek).

sympatier havde været så stærke, som sagen afslørede, var ikke kendt i den danske offentlighed. Ja ikke engang af deres nærmeste venner og medarbejdere efter krigen. Og havde de været kendt, ville hverken kunstmuseet Louisiana, forlaget Gyldendals førende position på det danske borgmarked, Ole Wivels mange og anerkendte digtsamlinger samt mangfoldige andre kulturinitiativer formentlig nogensinde være blevet til noget.⁴ For havde man støttet fjenden under krigen, var tilgivelse ikke mulig. Det var en fjende, hvor fjendebilledet først var blevet krystalklart i besættelsens sidste halvandet år, men opfattelsen af hele besættelsestiden blev dannet ud fra denne periode.

Det materiale, der er kommet frem – på hvilken måde skal jeg vende

tilbage til – tegner følgende billede af en gruppe unge, sværmeriske og idealistiske unge mænd, grupperet omkring Fritz Waschnitius:

I september 1939, et par dage efter krigens udbrud, mødes en lille gruppe unge mænd, der for norges vedkommende kendte hinanden i forvejen, med Waschnitius på Café Kronborg i Hestemøllestræde i det indre København. Deltagerne havde netop hørt et foredrag af Vilhelm Grønbech på Borups Højskole. Mødestedet var ikke tilfældigt, for Knud W. Jensens far ejede et stort en gros ostefirma med kontorer lige i nærheden, og sammen med faren spiste han ofte frokost på caféen. Hermed er lagt et spor ud, for ost og penge får en vis betydning for kredsens eksistens, lige som de senere får det for

dansk kulturliv generelt. På sine besøg i caféen lærer Knud W. Jensen værtens søn Erik Johansen, en kunstmaleraspirant, at kende, og Johansen er også med i september 39. Jensen er i lære i sin fars firma, men han er meget kunstinteresseret, og om det er igennem Johansen eller på anden måde, at han lærer den unge kunstmaler Ole Wiedemann Høst eller dennes berømte kunstmalerfar fra Gudhjem på Bornholm, Oluf Høst, at kende, står hen i det uvisse. Under alle omstændigheder har den 23-årige Jensen og den 18-årige Wivel ligeledes lært hinanden at kende i sommeren 1939. Begge familier har store sommervillaer ved Strandvejen i Vedbæk – også Ole Wivels familie er velhavende – og her træffer de hinanden på tennisbanen og falder i en lang snak om kunst og litteratur. Tilsyneladende lægger de allerede her planer for, hvad der skulle realiseres 20 år senere!⁵ Fritz Waschnitius er på det tidspunkt bekendt med Knud W. Jensen, formentlig via Høst-familien på Bornholm, hvor Waschnitius som kunstkender og -formidler er en kær gæst. Så i modsætning til den danske presses fokus på Ole Wivel tyder kilderne på, at det er Jensen, som har været den drivende i kredsens etablering og måske også i dens oprettholdelse, han er blot gledet ud i debatten (stort set), fordi han i modsætning til Wivel ikke har efterladt sig skriftlige spor, hverken fra krigens tid eller i sine langt senere erindringer (1985), hvor han ikke omtaler Ringen eller dens medlemmer med et eneste ord! Kilderne må søges andre steder, bl.a. i Ole Wivels erindringer, hvis første bind, *Romance for valdborn*, udkom i 1972. De efterladte arkiver har

ikke været tilgængelige for forfatteren, idet der, som det senere skal nævnes, er givet privilegeret arkivadgang, og heri ligger selvfølgelig et vist forbehold for konklusionerne.

Kredsen omkring Waschnitius/George kom til at bestå af Knud W. Jensen, Erik Johansen, Ole Wivel, Holger Nielsen, der var dyrlægestuderende og Waschnitius' samboer, Peter Tramsen, der ligesom Waschnitius var tysk statsborger, men boede i København, hvor han arbejdede som kontorassistent, maleren Sven Havsteen-Mikkelsen (også en af Knud W. Jensens venner) og lidt i yderkanten maleren Helge Bertram og Ole Wivels bror, Peer. De tilgængelige kilder siger ikke noget klart om, hvorvidt Ole Høst var direkte med i kredsen, men han havde i hvert fald tæt kontakt med Waschnitius og Knud W. Jensen og har formentlig deltaget i nogle af kredsens arrangementer.

Hvad der foregik på det indledende møde på Café Kronborg står heller ikke helt klart, men at det i alt fald for Wivels vedkommende blev et vækkelsesmøde, er der ud fra hans egen beskrivelse ingen tvivl om: "I den natstille beværtning ... løftede han sin stemme, talte dansk med wienerdialekt og lukkede os inde i en ring, hvor harmonien mellem den indre og ydre verden et øjeblik blev en mægtig realitet. Hans navn var Fritz Waschnitius".⁶ Fra da af mødtes kredsen flere gange om ugen, både på caféen og i de private hjem – Waschnitius boede sjovt nok også i Vedbæk, men under mere ydmyge former – og møderne fik

Ole Høst med broderen Niels. Fra Ringen omkring Ole, 2004 (Det Kongelige Bibliotek).

snart karakter af studiekreds, hvor man læste og diskuterede klassisk digtning fra Homer og Dante til Goethe, Rilke og Stefan George. Knud W. Jensen sørgede altid for at der var ost og vin på bordet. Wivel og Waschnitius mødtes også på tomandshånd. Vandringer i naturen og flerdages udflugter i den varmere tid med sværmeri i skoven, lejrball og overnatning indgik ligeledes i kredsens aktiviteter. Og selvom det benægtes af Wivel, har det homoerotiske spillet en rolle. Ifølge ham selv dyrkede kredsen ligesom George det antikke græske ideal paideia, hvor man har det åndelige fællesskab med mænd, mens kvindens rolle er at tjene manden og føre slægten

videre.⁷ Alene den forelskede skildring af Waschnitius i erindringerne vidner om tiltrækningen af ham, og Wivels første digtsamling, *Digte*, der udkom som privattryk i oktober 1940, var dedikeret til FRIDERICO (alias Friedrich, som var Waschnitius' rigtige navn). ”Han blev min lærer og vejleder på ondt og godt denne vinter 1939-40, og når vi om dagen var alene, læste vi først og fremmest Stefan George”.⁸

Men historien er ikke kun en historie om forførelse. Den er også en historie om politik eller politisk forførelse, om man vil. Og det på trods af, at Wivel i sine erindringer på samme måde, som han afviser, at der var homoseksuelle undertoner i samværet, afviser, at der var politiske. Det hele var sublimering, hævder han. ”Det seksuelle, det kønsbestemte og jordisk-bindende”, blev fortrængt.

”Fortrængningens pris var et dybt, sygeligt hadforhold til vor egen tid, ikke blot industrisamfundenes umenneskelighed som jo andre, mere politisk bevidste og nøgterne tidskritikere og kunstnere havde formået at administrere både med saglighed og humor lige fra Karl Marx til Charlie Chaplin. Nej, aggressionen gik på alt nutidigt, materialismen og dens modsætning, den blodløse religiøse idealisme, den angik litteraturens udvanding i psykologisk og social realisme, romanens horisontløshed, billedkunstens opløsning af menneskeskikkelse og landskab, musikens atonale fornægtelse af harmoni og melodi, jazz’ens pseudoprimitivisme, arkitekturens funktionalistiske åndløshed, småkævlertiet i dagspresse og parlamen-

ter, familie-, stands- og individegoismen blottet for folkelig solidaritet, livsangsten og fornægtelsen af døden. Skridt for skridt, på baggrund af den nutidige civilisations natsorte pervertering, drev Fritz mig ind i et kultur- og samtidsforhold som fik den hellenske guldalder og dens sande, forfulgte eller forhånedes arvtagere til at træde så meget mere strålende frem som menneskehedens varslende profeter og hemmelige befriere. Stefan George frem for alle”.⁹

Et anti-modernistisk kulturoprør uden politiske elementer. Også senere fastholdt Wivel, at interessen kun havde drejet sig om kunst, filosofi, litteratur og musik. Krigen optog dem stort set ikke; engagementet gjaldt derimod ”stor europæisk digtning af idealistisk art og med temaer langt fra de aktuelle, som aviserne var fulde af ”.¹⁰ Han sætter med andre ord vandtætte skotter op mellem kunst og politik, mellem det evige og det aktuelle. Men er det reelt muligt? Kan man tænke sig en situation, hvor der ikke er nogen forbindelse mellem den aktuelle omverden og subjektet? I teorien kan en sådan Kaspar Hauser-tilstand måske tænkes, men i virkelighedens verden er den usandsynlig. Og at denne verden ligeledes eksisterede i tiden 1940-43, stak da også sit brutale fjæs frem, da *Morgenavisen Jyllands-Posten* ved journalist Marianne Juhl 7. marts 2001 offentliggjorde et brev fra Wivel til Erik Johansen samt et digt, benævnt Korset. Brevet er dateret 28. juni 1941, altså en uge efter det tyske angreb på Sovjetunionen og var motiveret af denne nye krig og formentlig også af, at Erik Johansen og Ole Høst havde meldt sig til Waffen SS. Her skrev

Wivel bl.a.:

”Det som virkelig giver mig styrke er bevidstheden om den store linje, om at jeg nu har begyndt den kamp som skal ledes ind i det højeste statslige plan. Mange nye toner klinger frem, og jeg har tro til fremtiden ... Måske har de sidste dages vidunderlige og ufattelige krigshændelser faaet nyt blod til at strømme i det store germanske legeme, og også vi har ret til at knytte håb om drømmene om et nyt Europa ... mange opgaver venter os, som har alvor og mod til at bekræfte skæbnens og livets love. Lad ingen time gå unyttet hen, ingen dag hvor vi ikke søger en større renhed. Og lad de mål, som sættes da vor lille ring blev sluttet, ved de nye Gunders gunst og ved vor brændende vilje endelig nås”.¹¹

Nogle uger senere, i august, sendte Wivel også Johansen et digt, ifølge Marianne Juhl omkring den tid, hvor Erik Johansen tog beslutningen om at melde sig til Waffen SS:

”Nu kalder korset: danske mænd!
Til kamp til kamp for fælles sag:
Germaner Goter Cimbrers dag
Skal gry igen –

I fimbulnatten finske mænd
Med unge smil til døden lo:
Nu vrister de af gulen klo
Et land igen

En mægtig fører, streng og varm
Som tugtede fra goldheds splid
De blonde børn til frugtbar id
Til hellig harm

Har rakt en Større frit sin haand,
Har tegnet nordens kristne kors

I blod til Odins hagekors:
Den samme aand

For samme sag, for samme liv
I syden under cæsars eg
Sig hæver over kornets neg
En romer-kniv – :

Mod tanketaager, lighed lam,
Mod fremmed races tro og vold,
Mod fremtidsguden teknisk kold,
Mod fejgheds skam

Mod alt som intet offer vil
Sig løfter Stor-Germaniens sang
Paa sejrørnens vingefang
Ad himlen til –

Ser I som jeg? o se, o se!
Et sluttet kosmos gyldne rand
Fra middelhavets pinjestrand
Til Laplands sne”¹²

Digtet efterlader ingen tvivl om, at Wivel støttede det tyske felttog i Sovjetunionen. Erik Johansen og Ole Høst havde, så vidt det kan konstateres, allerede under et ophold som tysklandsarbejdere i foråret 1941 meldt sig til Waffen SS, og efter alt at dømme støttede hele Ringen med undtagelse af Havsteen Mikkelsen og Helge Bertram den tyske krig.¹³ Det havde de formentlig også gjort før sommeren 41, men kampen mod kommunismen gav støtten en ekstra glød. Her gjaldt det kampen på liv og død for Europas overlevelse, og den var det største offer værd. Nu kunne følelsen omsættes i meningsfuld handling. For Wivel skinnede den nordiske mytologi ind i samtiden og kobled den til det Storgermanien, som Ringen ville kæmpe for. Gennem krigen skulle

åndslivet genvinde fordums storhed. Grønbechs og Georges visioner havde fået våben i hånd, som en dansk journalist har udtrykt det.¹⁴

Ud fra teksten i det første brev må man også spørge sig, om ikke Wivel selv overvejede at melde sig som frivillig? Den først citerede sætning om ”den store linje, om at jeg nu har begyndt den kamp som skal ledes ind i det højeste statslige plan” kunne tyde på det, og i erindringerne skriver han, at han og Knud W. Jensen alvorligt overvejede at melde sig som frivillige til kampen mod Sovjet i den finske vinterkrig 1939-40,¹⁵ en vej der før en dels vedkommende førte over i Waffen SS. At han ifølge sine erindringer i maj 41 havde påbegyndt aftjeningen af sin værnepligt i Danmark, gør næppe denne tese usandsynlig; mange, der senere meldte sig til Frikorps Danmark eller på anden måde blev indrullet i Waffen SS, havde aftjent værnepligt, hvad der kun gjorde dem til mere værdifulde soldater. Og det var under sin tjenestetid, at han formulerede brevene til Erik Johansen. At Wivel skulle kunne mobilisere så megen heroisme blot på andres vegne, mens han selv hyggede sig i lille fredelige Danmark – en sådan kynisme forekommer simpelt hen for usandsynlig.

Erik Johansen blev senere af praktiske årsager – bl.a. fordi han havde gjort en kvinde gravid – forhindret i at gå i krig. Det udløste et vredt brev fra Wivel, dateret 1. februar 1942:

”Da du tog beslutningen om at gå i krig, rystede du med fuld ret enhver forpligtelse af dig. Den som vil døden vinder livet. Jeg nærrede ærbødige

hed for dig og min tro paa dig fornyedes ... At du vilde staa fast til trods for denne sidste prøvelse var saa dybt befæstet i mit hjerte, at jeg frydede mig over at kunne triumfere, fordi du – min ven – bekræftede den heroiske holdning, der har baaret alt det vi var og er. Dit nederlag er uigenkaldeligt. I dette fald, du veed det, river du alt det med dig, som hidtil har været imellem os. Min foragt for dig er stor, og jeg er utrøstelig”.¹⁶

Derimod rejste Ole Høst til uddannelseslejren Sennheim i sommeren 1942. Herfra skrev han mange breve til Erik Johansen, hvor han udtrykte håb om, at denne snart ville komme derned, så de kunne komme i samme deling, når de blev sendt til fronten. Det skete dog ikke, og Ole Høst faldt under uopklarede omstændigheder på østfronten i juli 43.¹⁷

I Wivels erindringer nævnes ikke, at Erik Johansen havde planer om at melde sig til Waffen SS – eller rent faktisk havde meldt sig, men fortrod – og Ole Høst omtales overhovedet ikke. At Høst også ved sin afrejse til Tyskland var knyttet til kredsen, fremgår bl.a. af, at han boede sammen med Knud W. Jensen i dennes lejlighed på Frederiksberg. Og selvom Wivel i et brev, efter at affæren kom frem, har forklaret, at han og andre søgte at overtale Ole Høst til ikke at tage af sted og lagde hele skylden på ”den usalige Fritz W.”,¹⁸ er der intet belæg for det. Wivels erindringer er i det hele taget kendetegnet af uklar kronologi og deciderede udeladelser, ligesom begivenhederne som nævnt er drejet i en retning, der leder opmærksomheden bort fra den faktiske politiske kontekst. Et eksempel på dette er hans angivelse af, at Peter

Tramsen rejste til Tyskland for som tysk statsborger at blive indkaldt til Wehrmacht kort efter 9. april 1940, hvorimod et brev fra juli 1941 viser, at han stadig opholdt sig i Danmark og deltog i Ringens aktiviteter.¹⁹ Ja Tramsens søster har tilsyneladende kunnet dokumentere, at han befandt sig i Danmark helt indtil 1943.²⁰ Heller ikke i Knud W. Jensens erindringer nævnes den gode ven Ole Høst. For slet ikke at tale om Erik Johansen, som han havde personlig forbindelse med til langt efter krigen, og på trods af at han nævner Café Kronborg. På samme måde er Fritz Waschnitius underlagt *damnatio memoriae*.

Ole Wivel og Knud W. Jensen undgik altså resten af deres liv at omtale deres ungdoms sværmeri for ’Storgermanien’ og kampen mod kommunismen og vel ret beset også for Hitler og nazismen – de to ting var svære at adskille i de første år af krigen. (selvom man på det foreliggende grundlag ikke blot og bart kan klassificere de to som nazister). Alligevel kunne Wivel ikke lade være med at dryppe små antydninger ud i sine erindringer. Eksempelvis hedder andet kapitel ”Fra Hölderlin til Hitler”, og et underafsnit hedder ”Min tyske besættelse”. Den tydeligste reference til noget gedulgt er dog en slags konklusion på kapitlet om ”Krig og katastrofer”, hvor han med en guldmedaljeafhandling til Københavns Universitet om Stefan George i sommeren 1943 vil tage ”afsked med universitetet, med Stefan George, Fritz og hele vor romantisk-heroiske vildfarelse. Den havde kostet dyrt, skønt jeg selv var sluppet billigt fra den. Andre havde betalt deres pris”.²¹

*Ole Wivel tegnet af Sven Havsteen-Mikkelsen.
Fra Ringen omkring Ole, 2004 (Det Kongelige
Bibliotek).*

Det kan næppe forstås som andet end en hentydning til den unævnelige Ole Høst. Og måske også til Erik Johansen, se nedenfor. Denne undertekst i erindringerne var der dog ingen, der opsnappede, da første del udkom i begyndelsen af 1970'erne. Og der skulle gå næsten 30 år, før det materiale fremkom, som satte sagen i et lidt klarere lys.

Fremkomsten af de samtidige kilder til historien om Ringen er da også næsten lige så særegen som historien selv – eller måske netop typisk, hvis den slags fund overhovedet skal gøres, vil nogle mene. Litteraturhistorikeren Jørgen Hunosøe, der var redaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, arbejdede i midten af 1990'erne på at undersøge digteren Thorkild Bjørnvigs

naturesyn. Bjørnvig var en af stifterne af tidsskriftet *Heretica*, der fra slutningen af 1940'erne til midt i 50'erne blev det mest indflydelsesrige og prestigefyldte litteraturtidsskrift i Danmark, og som prægede en hel generation af digtere og forfattere. En anden af grundlæggerne var Ole Wivel, der sammen med Knud W. Jensen og for dennes penge efter krigen havde startet ”Wivels forlag”. Her udkom *Heretica* også. En tilfældighed gjorde, at Hunosøe flyttede sin interesse fra Bjørnvig over på Wivel. En af hans venner, Henrik Schovsbo, der også er litteraturhistoriker, fik at vide, at han forskede i *Heretica*-kredsen og foreslog ham at møde hans stedfar – Erik Johansen. Denne havde efterhånden udviklet sig til en bitter mand, som kun få havde forbindelse med.²² Ved besættelsens slutning var han blevet arresteret og interneret, og der blev rejst sigtelse mod ham for landsskadelig virksomhed, en sigtelse der dog frafaldtes et par år senere. Men han var stemplet. Og efterhånden blev han mere og mere opløst af depression og alkohol. Når Schovsbo inviterede Hunosøe til at møde Johansen, beroede det imidlertid på, at denne påstod at ligge inde med noget interessant materiale fra krigens tid, som involverede kendte personer som Knud W. Jensen og Ole Wivel. Johansen havde faktisk, hvad Schovsbo og Hunosøe ikke vidste på dette tidspunkt, flere gange uden held forsøgt at presse penge ud af de to med trusler om ellers at offentliggøre materialet. Da Johansen overlod materialet til dem, viste det sig da også at indeholde overraskelser, der tilsyneladende rystede de to forsigtige litterater.²³

De ovenfor benyttede kilder stammer herfra, formidlet i avisartikler og bøger.

Jørgen Hunosø skrev en kritisk analyse af Ole Wivels tidlige forfatterskab fra besættelsesårene, som skulle offentliggøres i *NORDICA – Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik*. Artiklen skulle offentliggøres i 1999-nummeret, og problemformuleringen lød: ”Hvordan går det til, at et kritisk, begavet ungt menneske lader sig forføre af en tankegang, der i sit udspring mere eller mindre har bund og grund fælles med nazismen?”²⁴ Ud fra Wivels erindringer og fra digtenes tekster alene, som godt nok er præget af et overmenneskesyn – dvs. uden inddragelse af brevmaterialet – måtte dette spørgsmål, der jo også er en konklusion, virke som en insinuation. Og det måtte forekomme let for Wivel at tilbagevise det. Af redaktionen blev han tilbudt et svar i samme nummer, men der kom ikke noget, og til sidst blev artiklen så publiceret i 2000-nummeret uden noget svar fra ham. Hermed havde Wivel beregnet situationen taktisk korrekt, for den debat, der nu udfoldede sig, kom næsten ikke til at dreje sig om ham, men om Hunosø og hans motiver. I *Jyllands-Posten* blev han heftigt angrebet af præsten og forfatteren Johs. H. Christensen, der beskyldte ham for at have private hævnmotiver for artiklen, og andre sluttede sig hertil. I første række kom debatten altså ikke til at handle om budskabet, men om budbringeren. Hertil bidrog også et lille skrift af Wivel selv, der nu udkom, *En onskabsfuld Klodsmajor. Bemærkninger til Jørgen Hunosø*. Heri afviste han totalt Hunosøes vurderinger og tese: ”Artiklen foregiver at være sagligt

dokumenterende, men er det modsatte: mistænkeliggørende, ondsindet og usandfærdig”. Han havde aldrig så meget som flørtet med nazismen.

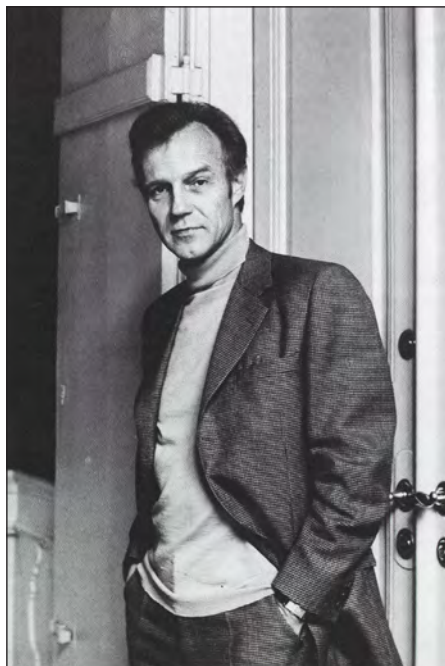
”Men hvad er for resten nazisme? Den er en politisk ideologi utænkelig uden racisme og antisemitisme, uden censur, ensretning, terror og anbringelse af ”fremmedelementer” i befolkningen i kz-lejre. Er sympati for et eller flere af disse elementer karakteristisk for mig eller mit forfatterskab?”²⁵

Nej, det kan man bestemt ikke sige. Men flere af de elementer Wivel nævnte var jo heller ikke synlige for alle i 1939-41, ja måske længere. For den tids vedkommende kan de hos mange erstattes af eller suppleres med: begejstring, overmenneskets naturlige ret, national selvhævdelse, overvindelse af kulturkrisen og materialismen, af skellet mellem håndens og åndens arbejde samt kamp mod bolsjevismen og for et samlet Europa under tysk førerskab. Den fødte nazist fandtes og findes næppe – den nationalsocialistiske ’verdensanskuelses’ komplekse eller endog selvmodsigende karakter fik mange forskellige typer til at tilslutte sig. Man kan blot se på tre af de forfattere, der efter befrielsen blev interneret af modstandsbevægelsen som landssvigere: Valdemar Rørdam kom fra den nationale højrefløj, Olga Eggers fra kvindebevægelsen og Harald Bergstedt fra Socialdemokratiets venstrefløj.²⁶ Rørdam var næppe nazist, han var i hvert fald ikke medlem af et nazistisk parti, men ifølge 1945-diskursen om landsforræderi gjorde det ikke nogen forskel, det var nok at have støttet Tyskland under krigen. I Norge kom tilslut-

ningen til NS også fra forskellige sider, som bl.a. Hans Fredrik Dahl har påvist i sin banebrydende fascismeforskning.

Efter Wivels forsvarsskrift, der reelt ikke bragte nyt, tog sagen en anden drejning. Som nævnt offentliggjorde *Jyllands-Posten* dele af Hunosøes kildemateriale – som han indirekte havde anvendt i artiklen uden at anføre det – herunder digtet *Korset*, som er aftrykt ovenfor. Med et blev det klart, at Ringen ikke kun havde været et kulturelt sværmerisk foretagende, men også et politisk. Og siden er der i dansk presse trykt utrolig meget om den mystiske sag, uden at nogen dog har kunnet nå helt ind til kernen, fordi både Knud W. Jensens og Ole Wivels arkiver (det sidste på Det Kongelige Bibliotek) er klausuleret og kun kan åbnes af hans døtre, Anne og Dorrit Wivel. Sagen er også blevet udnyttet politisk af de mere konservative aviser til at demonstrere to 'kulturradikales' svigt under besættelsen, mens nogle venstrefløjsfolk og flere forfattere har taget til orde imod det, de ser som retrospektiv hævnerrighed og farisæisme, der rammer to af de mest givende personligheder i dansk kunst- og kulturliv.

Foruden et par romaner er der også udgivet to fagbøger om sagen, den ene med udgangspunkt i Høst-familien og Ole Høsts skæbne,²⁷ den anden med afsæt i en solidaritetserklæring med Wivels døtre – der har afvist, at faren var nazist eller kvasinazist – fra fire fremtrædende intellektuelle, som fremkom i oktober 2007.²⁸ De fire, der stod frem, var forfatterne Klaus Rifbjerg, Erik

Ole Wivel i 1972. Fra Knud V. Jensen Mit Louisiana-liv, 1985 (Det Kongelige Bibliotek).

Knudsen (som døde kort efter), Bente Hansen samt Torben Brostrøm, der er anmelder og tidligere litteraturprofessor. "Det er muligt at Ole Wivel – faderen – på et tidspunkt i sit liv som mange andre har flirtet med idéer, som lå nazismen nær, men at lade den kendsgerning farve opfattelsen af personen resten af livet, uanset hvad han eller hun ellers har udrettet, er ikke kun uretfærdigt, men dumt", skrev de bl.a. i et læserbrev i *Information* d. 16. oktober 2007. De afviser altså, at der er en 'sag' om Ole Wivel, i hvert fald en sag, der skal påvirke bedømmelsen af ham. Det satte Anita Brask Rasmussen i gang med sin bog. Det interessante ved historien om Ole Wivel er ikke, at han i besættelsens første år helt uden tvivl støttede den for-

kerte side, skriver hun. Det interessante er fortielsen. Og hvad kan fire fremtrædende forfatteres motiv være til at støtte den? Derfor består hovedparten af bogen af interview med Ribbjerg, Hansen og Brostrøm – og så med forfatteren Tage Skou Hansen, der har en fortid i modstandsbevægelsen og kendte Wivel gennem næsten 60 år. Skou Hansen afviste at underskrive erklæringen, og det er ham, der har de mest interessante svar på interviewerens spørgsmål. Også for ham er det venen Wivels livslange tavshed eller fordrejninger, der er stødende, ikke det politiske valg under besættelsen, som så mange jo foretog.

Den eneste logiske konsekvens af de fires standpunkt er: lad fortiden hvile for Ole Wivels vedkommende (og formentlig også for Knud W. Jensens, men ham er der ingen debat om), den bliver kun benyttet til at svine ham til. ”Det er livsforløbet, der tæller, indsatsen i den store sammenhæng ... Kun den, der har rene hænder kaster den første sten. Og hvem er det?”, skrev de. Fra undertegnede synsvinkel er dette helt misforstået. Historisk og litteraturhistorisk forskning, der offentliggøres, kan selvfølgelig bruges til at kaste med sten, ligesom Hunosøes artikel blev det af nogle, men det er jo ikke forskerens skyld, det er fordi nogen har en privat eller politisk interesse i at gøre det. Og i et pluralistisk samfund kan det aldrig helt undgås. Men skal forskeren lade kilderne ligge, fordi en offentliggørelse kan misbruges? Det ville dræbe al nysgerrighed og netop gøre forskningen politisk. Forskning kan ikke vise særlige hensyn, og den gamle latinske sætning, som har

gavnet mange magthavere, bør ikke gælde længere: *de mortuis nil nisi bene* (om de døde intet andet end godt).

Det må også betænkes, at vi er mange, som gennem årtier har kæmpet for at få åbnet de danske arkiver fra besættelsestiden og retsopgøret, arkiver der bringer mange ’afsløringer’, herunder af enkeltpersoner. Og i de senere år er det faktisk lykkedes: arkiverne er stort set blevet tilgængelige, og alle, der har et rimeligt projekt, kan få lov at stifte bekendtskab med dem. Og så skulle en enkelt mands – en meget vigtig mand for dansk kulturliv – så skulle hans arkiv forblive lukket med støtte fra nogle personer i den danske kulturelite?

Det synspunkt har Ole Wivels døtre da også efter nogen tøven taget til sig. De har givet adgang til en anerkendt litterær forsker, germanisten Per Øhrgaard, men kun til ham. Altså det, man kalder for privilegeret adgang. Øhrgaard vil uden tvivl kunne tolke kildematerialet på en kvalificeret måde, men som bekendt findes der ikke én historisk sandhed, den er afhængig af øjnene, der ser, og det ville være mere befordrende for belysningen, hvis flere – herunder et par af de seriøse journalister, der har søgt – fik adgang. Ikke for at skænde Wivels minde, men for at lægge materialet og forskellige tolkninger af det frem. I de senere år er den rene fordømmelse af meninger og handlinger under besættelsen overvejende blevet erstattet af en mere indlevende og forstående holdning – man ’tilgiver’ ikke nazister og kollaboratører, men man prøver at forstå deres bevæggrunde og idealer, for bortset fra de egentligt kriminelle havde også

de idealer. Den rene, blodige fordømmelse er en saga blott, og gu'skelov for det; til gengæld virker hemmeligholdelse pirrende og som et udtryk for dårlig samvittighed: der må jo være noget osv.

Tilbage står det spørgsmål, der nok er det mest interessante i hele denne sag, og som, formentlig ufrivilligt, har sikret Ole Wivel et langt eftermæle: Hvorfor skrev eller fortalte han ikke selv denne historie? Eller rettere hele historien. Hvorfor gjorde han alt for at holde sit politiske engagement hemmeligt? Han fik flere lejligheder til at forklare sig lige til sin død, men lukkede sit arkiv og truede med retssager over for folk, han mente kom for tæt på – selvom han som nævnt ikke havde kunnet dy sig for at komme med små antydninger i sine erindringer 30 år tidligere? Svaret er formentlig ret ligetil, nemlig at det skete af hensyn til hans sociale renommé. Fra 1945 var enhver mistanke om nogen form for berøring med nazismen eller tyskvenlighed under besættelsen udelukkelsesgrund af samfundet. Selvom "nazisme" ikke var en entydig størrelse, og der var mange forskellige veje til og typer af nazisme, blev alle smidt i samme sorte gryde for at blive godt og grundigt kogt. På grund af samarbejdspolitikken og kompromis'et mellem politikerne og modstandsbevægelsen i 1945 (samlingsregeringen) havde både staten og modstandsbevægelsen et stærkt behov for syndebugke. Så hvis man havde haft en rem af huden – den være sig nok så 'åndelig' – gjaldt det altså om at holde tand for tunge. Denne tilstand varede i nogle årtier, og i denne periode er det forståeligt, at Wivel og Jensen ikke

fortalte, hvad de havde været involveret i. Intolerancen i det danske samfund var for stor, ikke mindst på venstrefløjen, som de bredt blev henregnet til. Men fra 1980'erne tøede stemningen noget op, og fra 1990'erne har der næsten ikke været nogen automatreaktioner mod forhenværende nazister og tyskvenlige. De fleste er døde i dag, men yngre historikere har haft stor succes med at skildre frikorpsfolk, naziledere, nazistiske forfattere m.fl., og fordømmelsen har snarere været afløst af nysgerrighed og en slags fascination. Altså netop af det, Jørgen Hunosø angiveligt havde som motiv til at udforske den unge Wivel: Hvordan kunne det gå til? At få en mere kompleks viden om det ville formentlig gøre os klogere.

Ingen i den danske debat om "Ringene" har hidtil peget på folk, der netop stod frem og fortalte om deres fortid, uden at helvede brød løs (undtagen for Günther Grass' vedkommende, her åbnede helvedes porte sig jo virkelig!). Et eksempel er den fremtrædende journalist Jørgen Schleimann, der for mange år siden var ude med en bekendelse om sin nazifascination helt frem til og udover befrielsen i 1945. Også formanden for Socialistisk Folkeparti, Gert Petersen, fortalte – omend nødtvungent – om sit medlemskab af den national-socialistiske ungdomsorganisation NSU, da han var 13-14 år gammel. Begge blev accepteret. Og det samme gjaldt i øvrigt rejsekongen Simon Spies. I Norge er mange stået frem, godt hjulpet af folk som Stein Ugelvik Larsen og Hans Fredrik Dahl. Men et af de bedste eksempler er nok den verdensberømte svenske

instruktør Ingmar Bergman, der i sine erindringer fra 1987, *Laterna Magica*, åbent bekendte sin kærlighed til Hitler og nazismen fra han var 16 år i 1934 og til langt efter krigen: ”Jeg elskede ham også. I mange år var jeg på Hitlers side, glædede mig over hans succes’er og sørgede over nederlagene. Min bror var en af det svenske nationalsocialistiske partis stiftere og organisatorer, min far stemte i flere omgange på nationalsocialisterne”.²⁹

Det er noget andet end den florumvundne fremstilling i Wivels erindringer, hvor vi ikke rigtig ved,

hvad vi skal tro. Og Bergman blev heller ikke hylet ud.

At bekende som Bergman kræver mod, siger man. Men er det ikke endnu ’modigere’ at tie, for som Tage Skou Hansen siger i *Hånden over Ole*, så kommer sandheden jo frem før eller senere. ”Jeg sagde til Ole: Hvis der er mere, skulle du tage at sige det nu. Du skulle have gjort det for længe siden”.³⁰ Og hvilken historie, han kunne have fortalt! Et liv, mange liv. En kringlet

udviklingsvej, men det er der ingen skam i, og at fortælle om det kan åbne øjnene for, at mennesket er omskifteligt, og at selv en begyndelse som Jensens og Wivels kan udvikle sig til noget godt. I virkeligheden kan det jo ses som en positiv udviklingshistorie – og ja, måske var det slet ikke så dårlig en begyndelse på det personlige plan på samme måde som mange på ledende poster i det danske og norske samfund i dag er tidligere maoister eller Moskva-kommunister.

Wivels og de andres tid i ”Ringene” betegnede en lidenskabelig og skolende proces, der, med den vending historien til alt held tog, kunne transformeres til noget konstruktivt. Hertil kommer, at billedet af besættelsestiden ville blive yderligere nuanceret, hvis historien var blevet fortalt. Ja måske kunne Ole Wivel endda have hjulpet nogle af de tusinder efter retsopgøret, der stadig holdt deres fortid og deres straf skjult og bævede ved tanken om at blive ’afsløret’. Nu er det overladt til eftertiden at finde ud af wie es eigentlich gewesen. Og naturligvis: det er det, man har en eftertid til.

Noter

- 1 Om George, se Brockhaus 1997; Steffensen 1967: 105–114.
- 2 Wikipedia, The World History of Male Love 9.12.2008.
- 3 Boggild 2004: 36–59. Jf. også Fenger 1979–80.
- 4 Som ny forlagsdirektør for Gyldendal i 1954, ansat af Knud W. Jensen, der havde opkøbt forlaget, mens det var stærkt nødli-

dende, formåede Ole Wivel at genrejse det til den enestående rolle for dansk litteratur, som det stadig spiller. Wivel var i øvrigt aktiv i kultur- og uddannelsespolitikken og med i modstanden mod Algerkrigen og Vietnamkrigen, bl.a. i organiseringen af Russel-tribunalet i Danmark 1967. Knud W. Jensen skabte fra slutningen af 1950’erne med Louisiana reelt selve det

moderne danske museumsbegreb, hvor et museum ikke bare er et dødt udstillingssted, men et kulturforum, hvor mennesker samles om kunst, musik, foredrag og events. Louisiana-modellen er i dag kopieret overalt. Også Oluf Høst-museet i Gudhjem kan takke Knud W. Jensen for sin eksistens. Jf. Johnsen 2004; Bøggild 2004: 67-70. Den Store Danske Encyklopædi.

- 5 Wivel 1972: 79 f.
- 6 Wivel 1972: 84.
- 7 Wivel 1972: 100; Johnsen 2004. Det stemmer hermed, at Wivel i erindringerne konsekvent kalder alle unge kvinder for ”pigebørn”.
- 8 Wivel 1972: 94.
- 9 Wivel 1972: 95 f.
- 10 Udtalelse til Hanne Engberg i Engberg 1999: 14 f.
- 11 Juhl 2001.
- 12 Juhl 2001.
- 13 De to nævnte distancerede sig fra Waschnitius og tysklandsbeundringen efter den tyske besættelse 1940.
- 14 Rasmussen 2008: 32.
- 15 Wivel 1972: 97.
- 16 Juhl 2001.
- 17 Bøggild 2004: 115-134.
- 18 Bøggild 2004: 107.
- 19 Wivel 1972: 103; Bøggild: 70.
- 20 Rasmussen 2008: 29 f.
- 21 Wivel 1972: 120 f.
- 22 Rasmussen: 15.
- 23 Rasmussen: 17 f.
- 24 Hunosøe: 2000: 94.
- 25 Wivel 2001: 5.
- 26 Gjesing 2000, 13; Hardis 2003.
- 27 Bøggild 2004.
- 28 Rasmussen 2008.
- 29 Bergman 1987: 112.
- 30 Rasmussen 2008: 115.

Litteratur

Bergman, Ingmar. 1987. *Laterna Magica. Brockhaus. Die Enzyklopädie*, 1997.
 Bøggild, Hansaage. 2004. *Ringene omkring Ole*, Rønne.

Den Store Danske Encyklopædi. Danmarks Nationalleksikon.

Engberg, Hanne. 1999. *Kæbterne. Kredsen omkring Heretica 1948-54.*

Fenger, Henning. 1979. ”Hvem var Waschnitius?”. *Kronik i Aarhus Stiftstidende* 30.9. 1979; samme. 1979. ”Waschnitius – andet kapitel?”. *Kronik i Aarhus Stiftstidende* 9.11. 1979; samme. 1979. ”Waschnitius – tredje kapitel?”. *Kronik i Aarhus Stiftstidende* 17.7. 1980.

Gjesing, Knud Bjarne. 2000. ”RUBRIK. ”Brakdanskerne” og besættelsestiden” i *NORDICA – Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik* 17/2000. Odense.

Hardis, Arne. 2003. *Æresretten. Dansk Forfatterforening og udrensningen af de unationale 1945-52.*

Hunosøe, Jørgen. 2000. ”Fuldkommenhedslængslen. Om Ole Wivels tidlige digtsamlinger set i relation til hans selvbiografiske værk” i *NORDICA – Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik* 17/2000. Odense.

Jensen, Knud W. 1985. *Mit Louisiana-liv.*

Johnsen, Poul Pilgård. 2004. ”Ringene sluttet” i *Weekendavisen* 25.6.–1.7.2004.

Juhl, Marianne. 2001. ”Ole Wivel og den ”vidunderlige krig”” i *Morgenavisen Jyllands-Posten* 7.3.2001.

Lauridsen, John T. m.fl., red. 2005. *Gads Leksikon. Hvem var hvem 1940-45.*

Rasmussen, Anita Brask. 2008. *Hånden over Ole. Rifbjerg, Klaus m.fl. 2007. ”Ang. Ole Wivel” i Information* 16.10.2007.

Steffensen, Steffen. 1967. ”Stefan George” i Sven Møller Kristensen, red.: *Fremmede digtere i det 20. århundrede*. Bd. 1.

Wikipedia, 9.12. 2008.

Wivel, Ole. 1940. *Digte.*

Wivel, Ole. 1972. *Romance for valdborn. Erindringsmotiver*. Viborg.

Wivel, Ole. 2001. *En ondskefuld klodsmajor. Bemærkninger til Jørgen Hunosøe*, Herning.

Artiklen har tidligere været offentliggjort i Henrik G. Bastiansen m.fl., red.: *Det elegante øromoment. Hans Fredrik Dahl og offentligheden*, Pax Forlag 2009.